

*Angi István*¹:

Az örömfosztás balladája²

Az örömkeltés bölcsője a remény. A biztató várakozás. Sírja: a vesztett remény, a lemondás. Az öröm maga a felkeltett remény valóra válása. A valóra vált remény örömét meg is ünnepeljük. Jaj annak, ki nem tud ünnepelni, figyelmeztet a *Síralmak könyve*, jaj neki, mert örülni sem tud, mert képtelen a várakozásra. Élni él, vesztett reménnyel, örömtelenül. Ám élet-e a reményfosztott örömtelen élet? Inkább az élet negatív másának bizonyul, és mint ellen-élet létezik. Csak jelene van, múltba vágyó jelene, a jövő távlatai nélkül. Éppen távlatnélküliségében zsugorodik percről percre, óráról órára, néha évekről évekre jelenébe sorvadt élettelen életté.

Ilyen életet él Rejtő Jenő Csontbrigádja Szudánban a Pokoltetőn. Regényében félelmetes sejtéssel vetíti előre a rövidesen életre keltett haláltáborok embertelen borzalmakkal teli történetét.

A jóra-szépére, örömré való emlékezés pszichikai védelmezője, a felejtés; a fájdalmak felejtése, homályba vonja a múlt rossz emlékeit. A rejtőzködő rossz emlékek mégis jelenidejüekké válnak, különösen azért, hogy mégse felejtjük őket. Mert El-Nem-Felejtésük, a Nagy Mementó arról és azért szól küszködve, hogy többé elő ne forduljanak.

A Nagy Mementókat a műalkotások gyakran megelőlegezik.

---

¹ Egyetemi professzor, zeneesztéta, kritikus, publicista, Kolozsvár, email: istvan_angi@yahoo.com.

² Megjelent a Keresztény Szó, 2015 augusztusi számában.

Ilyen megelőlegezés Rejtő Jenő *Csontbrigád*³ regényében a haláltáborok prototípusa, a Pokoltető és a rajta kényszermunkát végző halálraítélt Csontribigád. Sirone, a légió kapitánya inspiciáló tisztársra kérdésére, mit tud a Csontribigádról? – így válaszol:

– „Semmit. És ez a tiszta igazság. Nyolc év előtt egy század légionárius elindult, hogy a Bagharfennsíkon elfoglalja a szabad Baghar-mozlimek földjét Szudán északi részén. Itt fenn... - kimutatott az ablakon - táboroztak már egy hónapja. A rabokkal együtt vágták a sziklát, hogy utat készítsenek a hegyláncon át, a lapos fennsíkon, ahol nem terem meg se fű, se fa. Nincs árnyék. Irtózatossá gránittönk... Azután robbanás történt. Állítólag merénylet volt. A munkahelyen tartózkodó tiszteket eltemette az explózió. A katonák nekivágtak a sivatagnak. Talán az ártatlanok is elszöktek, hiszen szárazon egy sem vihette el. Két hét múlva láncra verve visszahozták őket... Vezetőjük, egy tűzmester, azt vallotta, hogy parancsuk volt az indulásra, mert valami váratlan hírt kaptak a tisztek. Ez természetesen ostobaság. Felvezették valamennyit egy sziklába vajt lépcsőn a Pokoltetőre. Így nevezték a fennsíkot. Ez a keskeny feljáró volt az egyetlen összeköttetésük a külvilággal... Amikor mind fenn volt, Murier ezredes parancsot adott lent, hogy a lépcsőt felrobbantsák mögöttük.”(40)

Miben áll az életük, hogy élnek a Hiénák? Mert a *Csontbrigád* ban Hiénák szolgálnak.

„Aki meghal, azt elrejtik az üregbe, és betakarják kövekkel. Az üregben laknak a legrégebbi rabok. A Kor. Ezek még az áruló brigádból valók, és egy ajtót őriznek itt. Az Ajtó, Amelyik Nem Nyílik Sehová. Ez a neve. A foglyok elvégzik a halott munkáját, de elfogyasztják az élelmiszer- és vízadagját. Ez bizony kegyetlen szívósság, amivel az élet és a halál szövetséget köt, hogy fennmaradjon az ember. A levegő dögletes, elviselhetetlen, de több étel és egy korty víz az adagon felül az élet célja, tartalma, *öröme!*”(74)

---

³ Rejtő Jenő, *Légiós regények*, Videopont Kft., Budapest, 1955 (Az idézetek végén feltüntetett lapszámok erre a kiadásra utalnak.)

Rejtő Jenő a haláltáborok előszelében saját sorsát is megérezve írja meg minden idők legnagyobb szenvedésének paraboláját. Ráláttat a nagy igazságra, hogy sorsunkat szenvedve harcunk minden szenvedőé, ám szabadulásaink vágya a szenvedés halálhorizontján is túl minden egyén külön elszámolásával jár, illetve kellene, hogy járjon. Így vagy úgy, ám mindig egyedül. Simon de Beauvoir megjegyzése Szovjetunióbeli látogatása kapcsán arról, hogy az emberek itt is egyedül halnak meg, az egyéni elszámolás non plus ultrája.

A csontbrigád végtelen szenvedésében leteszi a garast minden eljövendő szenvedések helyett is. Már-már szinte a kierkegaard-i teljes rezignáció visszhangjaként.

Fécamp, a halálok halálára ítélt egykori légionista, a magányos hős szabadságától megfosztottan még szenvedése igazságtalanságának lelki elégtételét is elveszíti. Az amerikai párbaj szabályai szerint lefolytatott tragikus sorsjátékáról – fej vagy írás – utóbb, a Pokoltetőn kiderül, csalás volt. A sorsdöntő garas, a pénzverde egyedül álló selejtje, mind két oldalán teljesen egyforma volt. Fej vagy írás helyett csupán fej és fej. A kockára tett Sors tragikomédiája. A döntés képtelensége. Az alternatíva – vagy-vagy – felcserélése az *idem per idem*mel. A tét: egy alávaló gazság elkövetésének felvállalása Fécamp és bajtársa, Carew között. Aki veszít, arra halálos ítélet vár. Aki nyer, feljeleníti bajtársát, amaz vállalja a gaztett elkövetését, ő pedig szabadul a légió poklából. A feldobott garas titkát Fécamp nem ismerte, Carew viszont pontosan tudta, és a garas leestében kiáltotta, fej! Persze hogy nyert.

Fécamp, megkésve, kényszer munkája során tudja meg egykori bajtársaitól azt, ahogyan Carew akkoron becsapta. Meg azt is csak ottlétében deríti ki, hogy a gyilkos gazember is maga Carew volt.

Íme, amikor azt is elveszik tőled, amiről csak hitted, hogy a tiéd: a szenvedésed tragikumát. Nem a sorsod tette veled azt, amivé lettél. Hanem egy alantas beugratás. A tragikus döntés lényegét cserélt egy abszurd beugratással. Ott, a Pokoltetőn tudod meg, hogy kockára tett becsületed vélt magasztosságát is elveszítetted.

Fécamp és a Csontribrigád viszonya a magány közösségének paradoxonjára alapozódik. Ebben a látszatközösségben a reménykeltés és a reményvesztés mágikus konfliktusa összekeveredik az örömmélmény semmivé foszlásával. Az öröm vágya

s vele együtt az élni akarás ösztöne a primitív létén is túli világgá fokozódik le. Mindez nehezen összeálló *pars pro toto* képsora: szilánkok, forgácsok, felvillanások, kialakások összevetődéseiben. Lényegcserék tanúi vagyunk.

Az idézett regényrészletekből a megfosztott öröm bonctana áll össze, amely az örömkereső reményvesztettség abszurdumát részről részre tárja fel.

Fécamp, aki az események során a Csontribrigád purifikátorává válik, egyik beszélgetése során Sirone kapitánnyal felidézi a Csontribrigád „szervezeti szabályzatát:

1. Élni azt jelenti, mint örülni, bármi áron

2. Nem rossz más, csak ami nekem fáj

3. A Gyenge Hiéna nem kell!

4. Ott van A Nincs.

5 Tűznézés és jajgatás. A Csontribrigád Hiéna-kórusa összeül este. És szenved. (99-100)

A kapcsolódó előzmények és következmények körülírják e szervezeti szabályzat keserű igazságát.

A Pokoltetőn rákényszerül az emberi létre az állati lét csupasz lényege: élni, élni, mindenáron élni. A nyelvi közlés leépülésében és a birtoklás kicsinyes vágyában különbözik el a semmi a valamitől, akkor, amikor már a birtokolt valami is semmivé vált, ám mágikusan – a látszatok illúziójában – még fenntartja magát.

–„Neked jó - mondta Dugó, és rövid, sikolyszerű hörgéssel, mintha csodálkozna, gyorsan beszívta a levegőt. - Van kendőd. - És Fécamp nyakvédőjére mutatott.

– Nem mindegy?

– Ez fontos! - nézett rá ijedten Dugó. - Ez nagyon fontos!... Itt más az, hogy igaz, és más az, ami „nincs úgy”... Itt minden fontos, ami van valakinek. Mert akinek nincs semmije, az maga is... semmi... Én senki vagyok! Nincs semmim, ami csak az enyém. Én vagyok A Dugó, Akinek Nincs Semmije. Nézd: itt A Vak, Akinek Lámpája Van. Ha nem lenne lámpája, ő is senki lenne.

– Nem világít a lámpája.

– De van Valamije. Fontos, hogy mindenkinek legyen valamije. Ha nem világít, akkor is jó!”(80).

A primitív mágia varázsa – a valóság birtokolásának felcserélés e valóság vélt birtoklásával – az, ami a Csontbrigád életében még úgy-ahogy rendet teremt.

„A nedves barlangban még néhány felszerelési tárgy megmaradt a múltból, amikor katonák voltak. Egy asztal volt itt, két padféle és egy ajtó a szikla hátsó falának támasztva. Ezt úgy hívták, hogy: Az Ajtó, Amelyik Nem Nyílik Sehová. Bálványszerűen tisztelték, és félve megsimogatták olykor a rozsdás kilincset. Egy deszkaház bejárata lehetett valaha. A megfoghatatlan hit és az illúzió bálványa lett, mint a szíj, a karabély és minden, ami az elsüllyedt civilizáció jelképe. Ha nincs is célja, haszna: tisztelni azért lehet. És tisztelni jó. Egy közönséges használati tárgy is csodálatos és misztikus, ha gyakorlati céljától megfosztja a környezetet. Egy harisnyakötő a lábon jelentéktelen holmi. Helyezd egy pagoda közepére, és mítosz lesz belőle, áldozatot mutatnak be neki, mert leprát gyógyít.”(86)

Az éjszakai tűznézés és jajgatás nélkülözhetetlen elemét alkotta a feledésbe merülő múlt bár nagyon halvány, de mégiscsak megélt felidézésével.

„A sziklák egy halomba roskadt része jelezte, hogy kilenc év előtt az árulók hol robbantották fel az átjárót.

Most tűz lobogott azon a helyen. És keskeny sziluettek guggoltak körötte. Átfogták egymás vállát, ütemesen himbálóztak jobbra-balra, és makkogtak.

A füstnél soványabb árnyak a láng ritmusára imbolyogtak. Miért gyújtanak tüzet?(...)

Ami Volt, az A Völgyben maradt, de tudni kell!... Ez a Tűznézés... Reggel üvöltés van, hogy tudjuk, mi A Hang, mert jaj annak, aki elfelejti...”(68)

„Táncol a láng!

A *Csontbrigád* körülkuporogja a máglyát. Tűznézés van... ülnek, és pattanásig tágult szemükben táncol a láng tükörképe... És az egyik azt mondja hal-
kan:

– Jaj.

Mint egy csendes megállapítást, úgy közli szárazon: „Jaj...”

Recseg a tűz, táncol a fény.

– Mi van A Völgyben?

Guggolnak, néznek, nem tudják. Valaki felkiált rekedten.

– Töltőtoll.

Nagy zúgás! Kitűnő!

– Töltőtoll! Ez jó!...

– A töltőtoll nagyon jó... – közlik egymással fürge fejmozgások közben
buzgón. Csillog a szemük, és a pár centiméteres lángot nézik... Ott most
töltőtolltáncot jár a tűz”.(77)

A Csontbrigádot védő Fécamp a mágiába rejtett tételt, *Ott van A Nincs*,
így egészíti ki: „Főként ott van. Virág, fű, fa, forrás nem létezik. Csak társadalom.
A puszta társadalom. Es ahol társadalom van, ott törvény kell, és ahol törvény
van, ott feltámad az igazság... Es ahol az igazság van, ott megszületik az igazság-
talanság is...”(99)

Az igazság és az igazságtalanság feszültségében születik meg az újra emberré
válás imperatívusza, szabadulni a hiéna létből, és az a felismerés is, hogy a legna-
gyobb bűn „a kételkedés az ártatlanságban”.

Aztán a kiásott táskából előkerül az Írás Ami Nincs, s kiderül belőle, hogy
a Csontbrigád ártatlan

„A pokolgépet rosszul állították be, vagy a tiszt tévedett. Annyi bizo-
nyos, hogy előbb robbant, és eltemette a küldöncöt is! És eltemette sok-
sok ember szabadságát.

– Ártatlanok voltatok! – kiáltja a 63-as. -A Tűzmester, Aki Mindent
Tud, jól sejtette!

– Mi van?... – kérdezte Dugó.

– Szabadság! Akarjátok?!

Az örvezető, Akinek Szíja Van, elgondolkozva felelt:

– Inkább a táskát...

Fécamp lecsapott a sziklára, és szerette volna tán, ha a Föld úgy széthasad a csákányfej alatt, hogy kétfelé esik az űrben, mint egy rothadt dió...”(89)

„A *Csontbrigád* ártatlan - szólt valaki a sötétben, és kavicsok zörrentek.

– Nem! – vágott végig egy éles tagadással Fécamp, szinte valósággal a húsukra.

– Láttad Az írást. Ami Nincs! Ártatlan!

És odaállt eléje Volpi, Aki Már Nem Dorong.

– Miben bűnös a Brigád?! Mi?

– Abban, hogy nem tudta az igazságát! Hogy kételkedett a hazugságban!

– És élesen kiáltott. Aki nem hiszi, hogy ártatlan, annak nincs igaza!”(86)

*

Fécamp elvezérli a haláltábor hőseit az öröm reneszánszához. Felfegyverzi a Csontribigádot, és harcba viszi megvédeni a Pokolteetőt, szenvedéseik helyét, s egyben kiszabadítani halálos csapdába ejtett bajtársaikat – Győzelemre vezeti őket a szürrealizmus világában, amely mégis világ, miként a Borges madarának röpte is az, bár „visszafelé röpül”. És eljuttat el az öröm apoteózisához.

*

A csapdából szabadulni akaró zászlóalj katonái Futnak. „Iszonyúan záporoz rájuk a golyó. De a többség eléri a dombot! És a két géppuskaállás elnémíthatatlan.

– No, ez nem tart soká - mondja az örvezető.

– Legalább nem késő el a pokolban. Fiúk, akinél van dohány, az szíjon nyugodtan. Én már nem sokat mérgeledök veletek...

Gyászos kedvében felkavarja a laza homokot egy kis hirtelen jött szél.

– Hej, sergent! Oda nézzen! – rikoltja egy rekedt, mély hang.

A tüzelés is elnémul, olyan döbbenetes...

Az alkonyodó sivatag ibolyaszínű porfátylain keresztül látszott, hogy jön valami... Ott közeleg a végveszély.

A jelzett portyázok! A sok veszett bagara elébük nyargal... A szél zúg és zörög, portölcséereket vonszolva, a rótszínű, dagadt nap utolsó lobbanásával szétterül a homokhalmokon.

Azután elül a szél, a porfüggöny lehull a közeledők elől, amikor már csak kétszáz lépésre vannak...

Rémült kiáltással hátrálnak a bennszülöttek... De a katonák is eltakarják az arcukat.

Uram, ne hagyj el!

Szabályszerűen beöltözött és felfegyverzett hullák elképzелhetetlen látványa.

A Csontbrigád....

Lázalomszerű! A sírból érkező halott gránátosok, egyetlen, előírászerű menetoszlopban. Hamisan, recsegve rivalg a kürt. Pusztá szemgödörrel néző koponyák arcvonala.

Most villan egy kard... Gyerekes, artikulátlan vonítás:

En joue!

Szabályszerű súlyba.

És sortűz!... És még egy!

Azután erőtlen, de hallható recsegéssel „rohamra” fúj a trombita, és szuronyt szegezve fut a Csontbrigád...

Rémületes látvány. Szinte sikoltva, egyetlen lövés nélkül elrohan a tájról mind a bennszülött...

Mire feljön az este, vége a harcnak. A *Csontbrigád* győzött. Amikor az őrmester elindult feljűk, sikoltó, rekedt hang kiáltott rá:

– Ne jöjjon ide senki!...

És nem is ment oda senki...

A katonák dermedten, babonás, szorongó döbbenetben nézték, amint száz lépésre tőlük tábortűzet gyűjt a *Csontbrigád*.

Oszlásnak indult, régi tetemek ültek némán a tűz körül, de nem néztek, nem láttak és nem álmodtak többé semmit a táncoló láng szuggesztiójában.”(129-130)

*

– Az öröm vesszőfutásának regénye rátalálásában az igazságra pozitív kicsengéssel zárul. A reményvesztettségbe száműzött öröm visszanyeri előjogait, és Vörös Rébék pallóján⁴ át a távolban sejlő boldogság felé int, figyelmeztetve e távolság messzeségére, ahogyan Bretter Görgy mondaná, arra, hogy „a hegyen túl is hegy van”⁵.

*

A Csontbrigád a győztes csata után szabadul, becsületrenddel tüntetik ki. Szemben a Marsallal ott áll a *Csontbrigád*.

„Az ősz katona nyelt, és lehunyta a szemét egy másodpercre. De azután odalépett Az Örvezetőhöz, Akinek Rangja Lett, és feltűzte a Becsületrendet.

Katonák! A köztársasági elnök úr elrendelte, hogy rehabilitáljanak benneteket, és előterjesztettem a *Csontbrigádot* a Becsületrendre!

Megszólint a kürt, lendült a trikolor, és a *Csontbrigád* mozdulatlanul állt. Fáztak.

Megszokták a 60 fokos meleget.

Hol akartok letelepedni? – kérdezte a marsall. – Az állam segítségetekre lesz. Összenéztek.

Nekünk itt jó... – szólt Volpi, Aki a Dorong Volt. – Itt van a mi szenvedésünk”.(133) Örömük szenvedésük emlékének birtokbavételével válik megélt örömmé.

*

Fécamp is szabadul; öröme a visszanyert párbaj elégtétele: leleplezi Carew büntettét.

---

⁴ Arany János, *Vörös Rébék*. Ballada. „Vörös Rébék általment a / Keskeny pallón s elrepült -”: e két sor népmondai töredék (Arany János jegyzete). Jegyzetével, úgy véljük, hogy a népművészet szürrealista elemeire utal, s azoknak tudatos átvételét igazolja.

⁵ Bretter György Sütő Andrásról szóló tanulmányának a címe, *A hegyen túl is hegy van*; in: Bretter György *Itt és mást*, Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1979, 472.

*

Búcsúzik a regény írója is: „A történetben most mindenkiről elmúlt a szenvedés, azonban A Térben vándorló fény, ha átsiet valahol, azért nem szűnik meg. Emlékeznek rá, félnek tőle, és tudják, hogy mindig áthalad, de örökké visszatér.

A titok itt van előttünk, és a forró évszak villamos feszültsége percenként rajzolja fenyegető grafikonjait a Szudán fölötti sötétre.

És senki sem érti.

De aki látja, hogy az ég, mintha maga is imádkozna, ájtatosan leborul a sivatag szegélyén, az hisz és remél, és alázattal várja az ítéletét.”(139)

Mintha az írásunk elején felsejlő kierkegaardi gondolat visszhangja csengene ki ebből a búcsúzásból:

„A végtelen rezignáció az utolsó stádium, amely a hitet oly módon előzi meg, hogy senki sem lehet a hit birtokában, aki nem tette meg ezt az utat; mert csak a végtelen rezignációban ébrednek rá örök érvényességemre, és csak itt válik lehetővé, hogy a hit révén az ittlétet megragadhassam”⁶.

---

⁶ Kierkegaard, *Félelem és rettegés. A rezignáció lovagja* In: Sören Kierkegaard írásaiból, Gondolat kiadó Budapest, 1969, 294-295